

Dünyada barmaqla sayılan xalqlar var ki, onlar yaşadıkları regionlarda daim sülhə ve təhlükəsizliyə qarşı təhdid yaradıblar. Erməni toplumu belə çirkin fəaliyyət yolu tutan xalqlar arasında xüsusi seçilirlər. Bütün bunu son iki yüz il ərzində ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri çoxsaylı soyqırımı əməllerində görə bilər. Bu faktı təkcə erməni vəhşiliyindən, qətlamlarından əziyyət çəkmiş azərbaycanlılar deyil, digər tərəqqipərvər xalqlar da təsdiq edirlər. Erməni toplumu öz iyrənc əməllərini həyata keçirən qədər sakit olmağa və prosesləri hiyləşirliklə izləməyə üstünlük verirlər. Elə ki, vəziyyət onların isteklərinə uyğun yaradı derhal hərəkət keçərək böyük qırğınlar, qətlamlar, dağıntılar həyat keçirlər. Təkcə Azərbaycanın tarixi torpaqlarında erməni toplumu son iki yüz ərzində ümumilikdə 18 min 350 dəfə dinc azərbaycanlı kənd və qəsəbələrinə basqınlar təşkil etmişlər. Nəticədə 2 milyondan çox azərbaycanlı qətəl yetirilmiş, yüzlərlə şəhər, kənd və qəsəbə dağıdılmışdır. 1990-1993-cü illərdə ermənilərin Azərbaycan ərazilərində törətdikləri qətlamlar ən amasız vəhşiliklərdən hesab olunur. 1992-ci il fevral ayının 25-dən 26-na keçən gece Xocalı şəhərində törətdikləri kütülevi insan qətlamları soyqırımı aktları kateqoriyasına aiddir. Ermənilərin törətdiyi bu soyqırımı nəticəsində 613 nəfər azərbaycanlı, o cümlədən, 63 ayaşlı uşaq, 106 qadın, 70 qoca qətəl yetirilmişdir. 8 aile bütövlükde məhv edilib, 25 uşaq hər iki valideynini, 130 uşaq valideynlərindən birini itmiş, 487 nəfər yaralanmış, onlardan 76-sı uşaq, 1275 dinc sakın əsir götürülmüş, 150 nəfər isə itkin düşmüşdür. Xocalı hadisələrini beynəlxalq hüquq əsasında soyqırımı cinayəti aktı kimi tövüs etməyə imkan verir: 1. BMT Baş Assambleyası tərəfindən 260 A (III) sayılı qətnamə ilə qəbul edilmiş 9 dekabr 1948-ci il tarixli "Soyqırımı cinayətinin karşısının alınması və ona görə cəzalar" Konvensiyası. 2. Nürnberg Hərbi Tribunalının Nizamnaməsi. 3. Beynəlxalq Cinayət Tribunalının Yuqoslaviya üzrə Nizamnaməsi (maddə 4). 4. Beynəlxalq Cinayət Tribunalının Ruanda üzrə Nizamnaməsi (maddə 1). 5. Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin statutu (maddə 6). 6) Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi (maddə 103). 7) Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında" 26 mart 1998-ci il tarixli Fərmanı. Beləliklə, Xocalı şəhərində əhaliye - ermənilər tərəfindən etnik azərbaycanlılara qarşı törədilmiş hərəkətlər beynəlxalq hüquqi sənədlərə uyğun olaraq soyqırımı kimi tövüs olunur və beynəlxalq hüququn prinsiplərinə uyğun olaraq bəşəriyyətə qarşı cinayətdir. Xocalı soyqırımı şahidlərinin ifadələrindən və aparılan araşdırma zamanı məlum olmuşdur ki, ermənilər tərəfindən qətəl yetirilmiş azərbaycanlı uşaqların sinəsi yarılıb, ürekleri parçalanmış, eksər meyitlər isə tikekə doğranmışdır.

Qərbi Azərbaycanda minlərlə yaşayış məskənlərinin adları dəyişdirilib

Ermənilər rus çarizminin, daha sonra isə sovet imperiyasının ermənipərəst dayaqlarına arxalanaraq Qərbi Azərbaycandakı topominlərini de erməniləşdirilmişlər. Ermənistanda Sovet hakimiyyəti qurulduğundan sonra 1935-ci ilədək 200-ə qədər azərbaycanlı yaşayış məntəqəsinin adı dəyişdirilmişdir. Rəsmi addəyişmə əməliyyatları 1935, 1938, 1939, 1940, 1946, 1947, 1948, 1949, 1950, 1957, 1962, 1968, 1969, 1977, 1978, 1980-ci illərdə rəsmi Moskvanın razılığıvə destəyi ilə Ermənistana SSR Ali Sovetinin qərarları əsasında həyata keçirilmişdir. Azərbaycan menşəli 1548 yaşayış məskəninin adı dəyişdirilmişdir. 1948-1953-cü illər də 60-dan çox yaşayış məntəqəsinin, 1991-ci il 9 aprel tarixli Ermənistana Ali Sovetinin qərarı ilə azərbaycanlılara məxsus daha 90 məntəqənin adı erməni toponimləri ilə evəz olunmuşdur. 30 illik işğal dövründə ermənilər Azərbaycan ərazilərində törətdiyi vəhşiliklər dünya xalqlarını dəhşətə gətirib. İşğaldan azad edilən ərazilərə səfərləri çərçivəsində Ağdam şəhərində

olan səyahətçilər gördükleri dağıntılardan təsirləndiklərini və bölgəni "Qafqazın Xirosiması" adlandırmışlar. Ağdam şəhərində və rayonun kəndlərində yaşayış evləri, ictimai binalar, məktəbler, uşaq bağçaları, xəstəxanalar, istehsalat müəssisələrini talan edib, dağdırıb və yandırılib. Hər şeyi məhv edən erməni vandalları tarixi abidələri, qəbiristanlıqları da dağdırıblar. Vaxtılı Azərbaycanın ən varlı rayonu olan Ağdamın yerində indi talan edilərək dağdırılmış Qafqazın Xirosimasına çevrilmiş xərabaliqlar qalıb. Füzüli rayonu ərazisindəki memarlıq abidələri yerlərə yeksan olunub. Qarğabazar kəndində XVII əsrdə aid karvansara və məscid, XVIII əsrdə aid türbə, Aşağı Ayıbasanlı kəndində İbrahim türbəsi, Qoçəhmədli kənd məscidi, Aşağı Veyselli kəndində XII əsrdə aid qəbiristanlıq və Mir Əli türbəsi (XIII əsrdə), Horadiz məscidi və İmamzade türbəsi, Füzüli şəhərində Qacar, Böyük Pirəhmədli, Mərdinli kəndlərindəki məscidlər, Saracıq və Gorazilli kəndlərindəki körpüller, Mərdinli kəndi yaxınlığında daşdan yonulan at, qoç fiqları, dünyanın ən qədim insan məskənlərindən olan Azix mağarası, həmçinin kurqan tipli arxeoloji abidələr erməni vandallızının qurbanı olublar. 30 ilə yaxın erməni işğalı altında qalmış Füzüli rayonunun təbii sərvətləri də tələn olunub. Ermənilər məşələrdə ağacları vəhşicəsinə qırıb, yaxud yandıraraq məhv ediblər. Cəbrayıl şəhərinin yaxınlığında Orta əsrlərə aid qəbiristanlıq da ermənilər tərəfindən yerlə-yeysan edilib. Qiymətli qəbir daşları talan edilərək aparılıb, qəbirler qazılaraq çıxarılib, insan sümükləri ətrafa səpələnib. Ermənilər qəbiristanlıqları dağıtmaqla tarixi keçmişimizi, mənəvi yaddaşımızı silmək istəyiblər. Lakin insanlıqı sığmaya bu əmələr ilə əsl xisətlərini, barbarlıqlarını bir daha nümayiş etdirmiş olublar.

Fəlakətin mənbəyi iki yüz il öncəyə gedib çıxır

Tarixi qaynaqlara istinadən qeyd etmək olar ki, ermənilər bu əraziləre köçürülbilərlər. Bu faktları xristian qaynaqları ilə yanaşı ələ erməni mənbələri də təsdiqləyir. 1828-ci il Martin 20-de imzalanan Türkmençay müqaviləsinin ertəsi günü rus çarı I Nikolay "erməni vilayəti yaradılması" barədə fərman verdi. Türkmençay müqaviləsinin 15-ci maddəsinə görə, hazırkı fars-molla rejimi məhərə vaxtı öz dövlətinə xəyanət edərək ruslara qulluq etmiş ermənilərin Rusiya işğalı və tabeliyində olan torpaqlara köçürülməsinə əngel törətməli idi. 1827-ci ilin mayında rus generalı Paskeviçin xüsusi tələbənəsəsi əsasında ermənilər arasında nüfuz sahibi olan polkovnik Qazaros Lazaryan köçürülmə işlərinə rəhbərlik etmək üçün Təbrizə komendant təyin edildi. Rus ordularının Təbrizə basqını zamanı Lazarevin çağırışına ilə ermənilər yənə də xəyanət edərək Təbrizin darvazalarını rus ordusunun üzünə açıdalar. Köçürülen erməni ailələrinə kömək etmək üçün rus dövlətinin xəzinəsindən 25 min rubl gümüş pul ayrılmış

di. 1828-ci il dekabrın 24-də Lazarevin Paskeviç yazdığı yekun hesabatında göstərilirdi ki, köçürmə işi 1828-ci il fevralın 26-da başlamış və iyunun 11-də başa çatmışdır. Lazarev 1828-ci il martın 9-da Paskeviç yazdığı raporunda qeyd edirdi ki, artıq 4500 erməni ailəsi köçürülrək Araz çayının İran tərəfindəki sahilinə gətirilmişdir. 1828-ci il mayın 26-da Gürcüstandakı baş qərargah rəisiinə təqdim edilən raporda isə bildirilirdi: "Rusiyaya məxsus olan vilayətlərə xristianların köçürülməsi müvəffəqiyətə aparırlar. Artıq Qarabağda 279, İrəvan vilayətində isə 948 ailə məskunlaşdırılmışdır. Polkovnik Lazarevin vədine əsasən köçürülen ailələrin sayı 5 minə çatdırılmışdır. İ.Şopenin yazdıığına görə, İrəvan köçürülen ermənilərdən yalnız 1715 nəfər İrəvan şəhərinin özündə, 1110 nəfər Naxçıvan şəhərində və 482 nəfər isə Ordubad ərazisində məskunlaşdırılmışdır. Xaricdən köçürülen ermənilər İrəvan əyalətinin 119 kəndində, Naxçıvan əyalətinin 61 kəndində, Ordubad dairəsinin 11 kəndində yerləşdirildi. Beləliklə, İrəvan əyalətində 4559 ailə (23588 nəfər), Naxçıvan ətrafında 2137 ailə (10652 nəfər), Ordubad dairəsində 250 ailə (1340 nəfər) yerləşdirildi. Nəticədə, ezbəli Azərbaycan torpaqları hesabına yaradılan qondarma erməni vilayətində 35560 nəfərdən ibarət erməni ailəsi köçürüldü. Lazarevin hesabatında məlum olur ki, üç ay yarım ərzində İran ərazisindən 8249 xristian-erməni ailəsi İrəvan, Naxçıvan və Qarabağ əyalətinə köçürülmüşdür ki, bu da ən azı 40 min nəfər demək idi. Həmin illərdə Rusiya dövlətinin xəzinəsindən 14 min manat qızıl və 400 min manat gümüş pul xərclənmişdir. Bununla yanaşı, rus tədqiqatçısı N. Smirnov İrəvan 90 min erməninin köçürülrək Azərbaycan ərazilərində məskunlaşdırıldığını yazır. Tarixi hadisələrin sonrakı gedisi bir da ha sübut etdi ki, hazırkı fars-molla rejimi erməniləri Şimali Azərbaycan torpaqlarına xüsusi məqsədə yeni vətən yaratmaq məqsədi ilə köçürülmüşdü. Bu işləri həyata keçirməkdə xüsusi canfeşanlıq göstərən hərbçilər və din xadimləri rus çarizmi tərəfindən mükafatlandırılırlırlar.

Rusiya tarixən ermənilərin himayədarı rolunda çıxış edib

Rus qoşunlarının Şərqi Anadoluya hücumları zamanı qırğınlara və yenidən bu ərazi dən köçkünlərinə köçməyə məcbur oldular. 1829-cu ilin avqustunda rus qoşunları Balkan ətrafında İstanbula irəliləyərək II Sultan Mahmudun Rusiya dövlətinə barışqı təklif etdi. Bu addım 1829-cu il sentyabrın 2-də Ədirnə məqəviliyəsinin bağlanması ilə nəticələndi. Axalkələk qalası və Axısa şəhəri Rusiyaya birləşdirildi. Ruslar tərəfindən işğal edilmiş Qars, Trabzon, Bəyazid və Ərzurum paşalıqları isə Türkiye'ye qaytarıldı. Ədirnə sülhünün 13-cü maddəsinə əsasən, Türkəyin işğal olunmuş torpaqlarındaki ermənilərə 18 ay ərzində daşınan əmlakları ilə bərabər Rusiya tabeliyinə keçmək hüququ verilmişdir. Türkəyədə yaşayış erməniləri yenice işğal olunmuş Azərbaycan ərazilərinə köçürmək, həmçinin Türkəy ilə sərhəd boyu ərazilərdə də ermənilərin say üstünlüyünü təmin etmək məqsədilə 1829-cu il oktyabrın 10-da Paskeviç rus imperatoru I Nikolay'a report yazıb Ərzurumda və Qarsda yaşayış ermənilərən 10 min nəfərinin Gürcüstanda və "erməni vilayətində" yerləşdirilməsinə icazə istədi. 1829-cu il noyabrın 18-də hərbi nazir Çernișev Paskeviç çar I Nikolayın onun təklifini bəyəndirdi. Türkəyin Qars və onun ətrafında köçürülen ermənilər yaşadıqları ərazilərin iqlimə uyğun olaraq Alagöz dağının ətrafındakı bo-

şaldılmış Azərbaycan kəndlərində yerləşdirildi. Rus general-majoru Bereman Qarsdan Gümrüyə yola salınan 400 erməni ailəsinə sənəd təqdim etdiyi bildirirdi. İrəvan yaxınlığında Sərdərabad qalasında olan 270 ev həmin vaxt ermənilər tərəfindən zəbt edilmişdi. Bir qədər keçdiqdən sonra M. Vladkin ermənilərin bu əraziyə köçürülməsi haqqında yazır: İrəvan quberniyasından yaşayış ermənilərin eksəriyyəti buranın yerli sakinləri olmayıb, 1828-1829-cu illər məhərəbəndən sonra Türkəyədən bu ərazilərə köçürülmüşlər. 1830-cu il yanvarın 22-de Paskeviçin Çernișevə verdiyi məlumatla görə, Qars və etrafı ərazilərdən köçürülmüş 2500 erməni ailəsi onun sərəncamına əsasən, yaşadıqları yerin iqlimine uyğun olan Alagöz dağının ətrafında, Pəmbək distansiyadakı boşaldılmış Azərbaycan kəndlərində yerləşdirildi. Türkəyədən köçürülen ermənilər Axısa, Pəmbək-Şorəyəl və erməni vilayətində yerləşdirildi. Taliş mahalı, Goyçə gölü etrafı və Baş Abaranna 14044 erməni ailəsi köçürülmüşdü. Ərzurumdan köçürülen 7228 erməni ailəsindən 500-ü, eləcə də Ərdəhəndən 67 erməni ailəsi Axısa paşalığı ərazisində, 1050 ailə Borçalı distansiyasında və Çalqa ətrafında, qalan 1305 ailə isə Pəmbək və Şorəyəl distansiyalarında yerləşdirilmişdi. Hesablaşma komissiyasının sayına görə Osmanlı dövləti torpaqlarından 84 min nəfərdən artıq erməni və yunan köçürüldüyü məlum olur. Lakin 1831-ci il aprelin 24-də qraf Paskeviçin adına verilmiş əlahəzərin buyruğunda rus dövləti tərəfindən Türkəyədən köçürülmüş xristianlar, yeni erməni və yunanlardan ibarət 14 mindən çox ailə (90 min nəfər qədər) üçün 380 min gümüş pulun ayrıldığı bildirildi. İ.Şopenin apardığı siyahıya almanın nəticələrinə görə 1828-1829-cu illər Rusiya-Türkəy məhərəbəndən sonra "erməni vilayətində" Türkəyədən 21666 nəfər (3862 ailə) erməni, 324 nəfər (67 ailə) yezidi kürdü köçürülmüşdü. Rusiya imperatorunun fərmanı ilə "erməni vilayəti" yarandığı vaxt İrəvan əyalətində İrəvan, Sərdərabad, Şerur və sərmeli dairələri yaradıldı. Mənbələr, arxiv materiallarının saxlandığı Matendaranda sənədlərə istinad edən N.A. Tavakalyan İrəvan köçürülen ermənilərin sayının 8510 nəfər olduğunu qeyd edirlər. 1834-cü ilin kəməral təsvirinə görə bütün ərzində İrəvan əyalətində 22336 ailə var idi ki, bunun da 65300 nəfəri kişi cinsi təsəkil edirdi. Bunların 29690 nəfəri tatar, yeni Azərbaycan türkləri, 10350 nəfəri əvvəller köçürülmüş ermənilər və 24255 nəfəri İran və Türkəyədən yenice köçürülen yezidi kürdləri, az qismi isə boş adlanan qaraçılardan ibarət idi. 20 cilddən ibarət həmin siyahıya alınmanın nəticələri İ.Şopenin 1852-ci ilde nəşr edilən "erməni vilayətinin Rusiya imperiyasına birləşdirilməsi dövrünün tarixi abidəsi" adlı əsərində verilmişdi. Bu siyahıya alınmaya görə məhərəbəndən sonra erməni vilayətində mövcud olmuş 752 kənddən 521-i İrəvan əyalətə, 179-u Naxçıvan əyalətə, 52-si isə Ordubad dairəsinə aid idi. Siyahıya alınmanın nəticələrinə görə köçürülməyən vilayətlərə 81749 nəfər məsələn, 25151 nəfər erməni qeyd edilmişdi. 1849-cu ilde İrəvan Gümrü, Naxçıvan, Ordubad və Goyçə mahalının Şərqi hissəsindən ibarət İrəvan quberniyasının mövcudluğuna 1917-ci ilde son qoyuldu.

Hazırda regionda sakitlik hökm sürür. Yeni erməni terroru təsirsiz vəziyyətdədir. Səbəbi də 2020-ci ilin sentyabrın 27-də başlayan və 44 gün davam edən Vətən Məhərəbəsi dönməndə Azərbaycan ordusu tərəfindən erməni terrorunun tamamilə məhv edilməsidir. Ancaq hər an yenidən erməni terroru baş qaldırı və yeni terror aktları həyata keçirə bilər. Ona görə də, hazır olmalı və bu məsələdə dünyaya xalqları və dövlətləri də birləşdirilməlidir.

İLHAM ƏLİYEV